

TRABZON AĞIZLARINDA EK FİİLİN KULLANILIŞI

A. Mevhibe COŞAR**

ÖZET

Bu çalışmanın konusunu başlıca işlevi, isimlerin yüklem olarak kullanılmasını sağlamak ve fiillerin birleşik zamanlı çekimlerini yapmak olan ek fiil *i-*'in Trabzon ağızlarında kullanımına dair tespitler oluşturmaktadır. Burada ek fiil, isim ve fiillerle kullanılışı, çoğunlukla ekleşmemesi, ekleşme durumunda gösterdiği özellikler ve devrik yapılar içinde yer alışı bakımından incelenecektir.

Anahtar kelimeler: ek fiil, devrik yapılar, Trabzon ağızları

THE USAGE OF AUXILIARY ELEMENT IN TRABZON DIALECTS

ABSTRACT

This study aims to determine the usage of "*i-*" in Trabzon dialects, which enables the predicative use of nominals and hosts tense plus aspectual inflection of verbs. This auxiliary element will be handled in terms of its collocation with nominal and verbal predicates, nonaffixing characteristics, and possible behaviors in the case of affixation and scrambling.

Key words: Auxiliary element (Verb), Scrambling, Trabzon dialects

Giriş

1896 yılında İğnos Kúnos'un Anadolu ağızları üzerine yaptığı ve oldukça hayali olarak değerlendirilen sınıflandırma denemesinden sonra Ahmet Caferoğlu'nun ilk tasnifi Anadolu'da 9 ayrı ağızın varlığını gösteriyordu. Bu gruplar ortak özelliklerine bağlı olarak farklı coğrafyalardan başka bir gruba eklemenebildiği gibi kendi içlerinde alt gruplar da oluşturabiliyordu. Caferoğlu ilkinde göre daha sınırlandırılmış ikinci tasnifinde Trabzon ağızını Samsun'dan Rize'ye kadar olan bölgede Kuzeydoğu ağızları içinde sayıyordu¹.

Ağızlar sınıflandırılırken çoğu zaman fonetik kimi zaman da leksik elemanlara dayalı çalışmalar yapılmaktadır. Trabzon ağızları

¹ Trabzon ağızının Erzurum ve kısmen Rize ağızları ile bir grup oluşturduğu bu tasnif ve diğerleri için bkz:

Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK yay., Ankara 1996, s. IX.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

üzerine çalışmaları bulunan Brendemoen, şimdiki zaman bağlantı ünlüsüne göre Trabzon ağızlarını üç grupta toplamıştır:

1. Vakfikebir, Akçaabat, Trabzon merkez ve Maçka
2. Yomra, Arsin, Araklı, Sürmene
3. Of, Çaykara, Tonya²

Leyla Karahan da ses, şekil ve söz dizimi özellikleri bakımından Anadolu ağızlarını başlıca üç grupta toplayarak Trabzon ağızını bu gruplar arasında Kuzeydoğu Grubu Ağızları içinde göstermiştir³.

Trabzon ağızları üzerine yapılan ilk çalışmalara değinen Caferoğlu, şu isimleri zikretmektedir:

*V. Pisarev, Trabzon Şivesine Dair Birkaç Söz⁴

*Luigi Bonelli, Vocı de Dialecto Turko di Trepozinda, Budapest 1920;

*M. Räsänenin Eine Sammlung von mani Lieder aus Anatolien,

*Journal de la Societè Finno-ougrienne (1925, C. 41);

*Hamamizade, Baba Salim

² Bernt Brendemoen, Trabzon Ağızlarında Bağlantı Ünlüsü, s.19-34, Leyla Karahan, *age.*, s.XVII içinde.

³ Karahan, bu ağız bölgesinin coğrafyasını Trabzon, Rize illeri ve Hopa, Arhavi, Borçka (Artvin) ilçeleri ile sınırlar. "Bölgenin diyalektolojik yapısının teşekkülünde Oğuz dışı Türk boyları ile Türk olmayan unsurların da rolü vardır." der. Kuzeydoğu Grubu Ağızlarını üç alt gruba ayırır. Burada Trabzon ağızı, Rize Merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu ve Büyükköy ağızları ile 1. Grup içinde yer alır. *age.*, s. 99.

⁴ Caferoğlu, Trabzon'daki köylerin bile kendi ağız özellikleri ile ayrıldığına işaret ederek Pisarev'in, Neskolko slov o Trabizondskom dialekte adıyla 1900'da, Rus Arkeoloji Mecmuası 13. Cildinde küçük bir etüdünü yayınladığı bu çalışmada ileri sürülen tezleri doğru bulmaz. Çalışmayı Trabzon ağızını diğer ağızlardan ayıran özelliklerin tespit edildiği eser olarak niteler. Ahmet Caferoğlu, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yay., Ankara 1994, s.XX.

⁵ Ahmet Caferoğlu, *age.*, Ankara 1994, s.XX.

⁶ Necati Demir, *Trabzon ve Yö(abz)Ö(abi)T(A)T/T*
□)□□B

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

*Bilal Aziz Yanıkoğlu, Trabzon ve Havalisinden Toplanmış Folklor Malzemesi⁵.

Bu çalışmalara Caferoğlu'nun derlemeleri, Brendemoen'un çalışmaları ve son olarak Necati Demir'in⁶ kapsamlı eseri yanında çeşitli üniversitelerde yapılan bitirme ve yüksek lisans tezleri dahil edilebilir⁷.

Bütün bu çalışmalar ele alındığında Karadeniz ve özellikle Trabzon ağızı, yine de farklı çalışmalara elverişli bir saha olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda Trabzon ağızı özelliklerinden olmak üzere bu çalışmanın konusunu, başlıca işlevi, isimlerin yüklem olarak kullanılmasını sağlamak ve fiillerin birleşik zamanlı çekimlerini yapmak olan ek fiil *i-*'in Trabzon'da kullanımına dair tespitler oluşturmaktadır.

Ek Fiil(*i-*)

Türkçenin *ol-* ve *tur-* ile beraber en eski yardımcı fiili olan *i-* bütün isim ve fiil şekillerinin sonuna gelerek onlardan birleşik fiil yaptığı için *ana yardımcı fiil*, isimleri fiilleştirdiği için *isim fiili* adıyla anılır. Muharrem Ergin, "Tek başına kök olarak kesin ve belirli bir manası yoktur. Bu sebeple yardımcı fiil işlevindedir ve ondan başka kelimeler üretmek de mümkün değildir. Birlikte kullanıldığı isim veya fiil şekli ile bir anlam kazanır, vazife görür. Bu durum *i-*'in *ol-* fiiline çok yakın bir mana ve işlev taşıdığını göstermektedir" demektedir⁸. Ek fiilin birleşik zaman çekimlerini yapmasını, tek başına anlamı olmaması özelliğine bağlayan Ergin, ekin birleşik çekimdeki konumunu, kökü dışında sadece şekil ve zaman eklerini taşımak şeklinde tarif eder. Ancak sınırlı sayıda eki alma özelliği, fiillerin birleşik zaman çekimlerini şimdiki, görülen ve öğrenilen geçmiş zaman ile şart şekli olmak üzere dört zamanla sınırlı kılmaktadır diyerek birleşik çekimi de yardımcı kökün düşmesi ile ortaya çıkan bu ekli çekim olarak açıklar⁹.

Öte yandan A. von Gabain, *är-*'in *bol-* ve *tur-* ile birlikte *käl-* veya *kıl-* gibi sıradan fiiller olduğunu, '*ulaşmak, durmak, tam olmak*' anlamında kullanıldığının tahmin edilebildiğini; kullanım serüveninin önce bir modal yardımcı fiile dönüşüm ve sonra manaca değişme şeklinde olduğunu düşünmektedir. *är-* aynı zamanda bazen tasviri fiil bazen de esas fiil olarak kullanılmıştır: *aktar-u är-ür biz*

⁹ Muharrem Ergin, *age.*, s.315.

Turkish Studies

*International Periodical For Language, Literature
and History of Turkey or Turkic
Volum 3/3 Spring 2008*

aktarmaktayız, *är-miş*

Turkish Studies

*International Periodical For Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Bugün ek fiilin dört kipi vardır:Şimdiki zaman(geniş zaman), görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart. *i-* fiilinin şimdiki zaman eklerine *bildirme ekleri* denir. Ancak 3. şahıslarda *i-* fiili değil, *dur-* yardımcı fiili ekleşmiş görülmektedir. Bu yardımcı fiilin ekleşmesi ile ortaya çıkan *-dır/-dir/-dur/-dür*; *-tır/-tir/-tur/-tür* ekleri 3. şahıslarda isimlerden sonra bildirme eki; çekimli fiillerden sonra kuvvetlendirme ve ihtimal eki olarak adlandırılır¹⁴.

Trabzon Ağzlarında Ek Fiil

Trabzon ağzlarında ek fiilin kullanımı iki şekilde dikkat çekicidir¹⁵. Birincisi, ek fiil çoğunlukla düşmemektedir. İkincisi ve daha dikkat çeken de ek fiilin devrik kullanımıdır¹⁶.

Sadece Caferoğlu ve Brendemoen'un¹⁷ derlemeleri üzerinden yapılacak bir değerlendirmede ek fiilin tek başına bir fiil değerinde kullanıldığı örnekler dikkat çekicidir. Burada Caferoğlu(C), Brendemoen (B) ve Demir (D) metinlerinden örneklerle ek fiilin Trabzon ağzındaki türlü kullanımlarına yer verilecektir¹⁸:

1. Ek Fiilin Korunması:

Burada ek fiilin hem isim hem fiillerle kullanılırken ekleşmediği görülür.

1.1. Birleşik Zaman Çekimlerinde

padişahın oğli-da vezirini alarak penum s v ilim n reya **kitmişisa** oni bulacayım deyerek yola revan oldiler. (C, s.182)

işte tedem hek'a:y **ederdiğ**. (B, s. 82)

kims **gelmemiş idi** orıy . (B, s.20)

..çocukları çok **seveller imiş**. (D II, s.3)

bayr mızı gidip gelip kimse **alamaz imiş**. (D II, s.59)

¹⁴ Mustafa Özkan vd.; *Yüksek Öğretimde Türk Dili*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001, s. 503.

¹⁵ Demir, bölgede ek fiilin şimdiki ve geniş zaman çekiminde örneklerinin çok, geçmiş zaman ve şart çekimlerinin ise daha az olduğunu söyler. Ek fiilin kullanılmasında görev bakımından bir fark olmadığını, şekil bakımından bazı farklılıklarla karşılaştığını dile getirir. Necati Demir, *Trabzon ve Yöresi Ağzları*, C. II, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2006, s.455. Demir, *i-'*in zaman eki almış şekillerini ses uyumu bakımından da incelemiştir. Buna göre Trabzon ağzında ek fiilin ekleşmemiş şekli çoğunlukla ilerleyici ünlü benzeşmesiyle kelimenin son ünlüsü ile kalınlık-incecik uyumuna girmiştir. Ancak ek fiilin uyum dışında kaldığı örnekler de "...eşerdik bi guyi (eşerdik bir kuyu) (DII, s. 96) , galandar eskiden yo idi (eskiden kalandar yoktu) (D II, s.209) tespit edilir. *age.*, s.165-166.

¹⁶ Ek fiilin çekiminde *-dir* eş biçimliğinin kullanılışı için bkz. Bernt Brendemoen, "Some Remarks on the Copula in a 'Micro-Dialect' on the Eastern Black Sea Coast", *Türk Kültürü Araştırmalar*, 32/1-2, 1994, s.107-115.

¹⁷ Bernt Brendemoen, *The Turkish Dialects of Trabzon*, Volum I-II, Oslo 2001.

¹⁸ Alıntılarda kaynak eserlerdeki işaretler esas alınmıştır.

Turkish Studies

In rna ional P riological For Languag , Li ra ur
and Hi ory of Turki or Turkic
Volum 3/3 pring 2008

1.2. İsimlerin Yüklem Olarak Kullanılması:

sabaa ik'i saat Daa **var idi**. (B, s. 17)

Giti anlıyamadi, meger Gıratları'n dillerininun altları **çatal idi**.(B,s.74)

işte çok **çocuk iduk** haçan yapıldı buriya. (B, s. 37)

haçan Gelduk kimse **yo: idi**. (B, s. 81)

şimdi yayla yüzgari **keskin idi**.(C, s.229)

Bu hacmun bir oğli bir kız çocuğı **varidi**.(C, s.195)

o oğullisi **t li idi**, oğursizi **agilli idi**.(C, s.171)

ben de **şöfor udum**¹⁹.(D II, s. 80)

beş **hane imiş** . (D II, s. 22)

2.Ek Fiilin Ekleşmesi

Ölçünlü dildeki ekleşme yerel söyleyişlere bağlı olarak uyum dışı da olsa gerçekleşir.

2.1. Birleşik Zaman Çekimlerinde:

keten dokumasi yok ş indi, **bilürdük** ama otuz seneden beri yaptuumuz yok eski'den **yaparduk**. (B, s.15)

kardaşum var idi, kardaşiml n **dururdi**. (B, s. 81)

yedi sene sonra memleketime döndüm, **evlenecektim**. (C, s. 243)

buni bu çalguci vîne helvacı **almışdi**. (C, s.197)

pelgi o zamana **yerişmemişduk**²⁰. (D II, s. 323)

lana **sormazlardı**. (D II, s.406)

2.2. İsimlerin Yüklem Olarak Kullanılmasında:

o vakıtta kıtlık **vardı**. (B, s. 87)

ben **çocuGdum**. (B, s.51)

evvelden padişahın pir oğli **varmış**. (C. 199)

b yle varlı **yokdi**. (D II, s. 71)

¹⁹ Demir, Trabzon ağızlarında yuvarlaklaşma bahsinde ek fiilin durumuna değinmemekle beraber genellikle kelime ve ek düzeyinde yuvarlaklaşma eğilimi olduğuna dikkat çeker. *age.*, s. 186-187. Ancak metinlerinde *y du cehizcium Ki* gibi i-'in yuvarlak şekilli örneklerine rastlanır. Hatta aynı konuşucuda *y idi*, *yo udi*, *y du* biçimlerinin tespiti dikkat çekmektedir (D II, s. 54). Bu durum Caferoğlu'nda bir dörtlükte "oku ey ulu taşimi/ kör alikun h kmedini/ Pin yıl 'umur surmuşudur/Aldum çihanin dadini" (*age.*, s. 143); Brendemoen'da " kepler ba:li üdiler" (Kelpler/köpekler bağlı idiler) şeklinde görülmektedir. (*age.*, s. 183)

²⁰ belki o zaman yetişmemiştik, büyümemiştik.

Turkish Studies

In rna ional P rioidal For Languag , Li ra ur
and Hi ory of Turki or Turkic
Volum 3/3 pring 2008

2.3. Ekleşmenin Aşırı Olması:

Bu durum, Muharrem Ergin'in ifadesi ile Eski Anadolu Türkçesinde bile ek fiilin düşerek ekleşmesinin aşırı örnekleri sayılmakla Trabzon ağızlarında *i-*'in hem isim hem de fiillerle kullanılışında dikkat çeker²¹.

sen pana poyle **yapaç dın** temiş. (C, s.199)

..boyle boyle dedi rüyama dedi bir kı **g'eldidi**. (B, s.71)

sen kak bi su ver **dedi mi:di**. (B, s.211)

bobasına da a bī ş **demedu du**. (D II, s. 95)

purda her gün peş kişi on kişi **öld dü** purda. (D II, 322)

ağla anam ağla pu ağlanaca pir yığıt **teliganlıdi**. (C, s. 229)

goyununuz da **var midi?** (B, s.121)

ustalio:lu Mustafa var ıdı nenemün **emi çesidi**, Ba^obamun **tayisedi**. (B, s.84)

esgiden bir keyik **varm şdi**. (D II, s.329)

evlim, on çocuk **babasim** (D II, S.6)

3. Ek Fiilin Devrik Kullanımı:

Burada öncelikle devrik kullanım üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır. Türkçede yardımcı unsurun önce, asıl unsurun sonra gelmesi temel bir yapı özelliğidir. Kelime grubu ve cümle kuruluşunda bu sıra temel bir kural olarak işler²². Ancak konuşma ve şiir dilinde söz diziminin bu temel kuralının ihmal edilebildiği de bir gerçektir. Vezin

²¹ Ergin bu durumu 'vezin gibi dış zaruretler veya haploloji ile ortaya çıkmış istisnalar' sayar. *age.*, s.327. Görüşlerine başvurduğumuz araştırmacılar tarafından, kelime sonunda /k/ sesinin iki ünlü arasında /y/ yahut /ğ/ ya değiştiği, daha sonra bu sesin erimiş olabileceği (<yapacağ-idin <yapacak i-di-n)ve böylece yanındaki ünlüyü uzatabileceği; veya ünlüyle biten kelimeye ünlüden ibaret ek fiil geldiği için arada /y/ ünsüzünün türemesi ve bir süre sonra da erimesiyle önündeki ünlüyü uzatabileceği (<teliganli-y-i-di < teliganl-ıdi) böylece hece kaynaşması olacağı fikri ağırlık kazanmıştır.

²² "Amerikalı dilbilimci Greenberg, cümlenin temel öğeleri özne-nesne ve eylemin düz cümledeki dizilişini incelemiş ve mümkün altı dizilişten dünya dillerinde yalnız üçünün hakim olduğunu görmüştür. Böylece dünya dillerini düz cümledeki temel öğelerin dizilişine göre Özne-Nesne-Eylem, Özne-Eylem-Nesne ve Eylem-Özne-Nesne dilleri olmak üzere üç gruba ayırarak bir dil tipolojisi öne sürmüştür. Bu sınıflama dillerdeki en temel, fazla bir anlam özelliği taşımayan tümcelerdeki sözcük dizilişine göre yapılmıştır. Buna göre Türkçe, Moğolca, Japonca gibi diller ÖNE grubuna girmektedir.", K. Güray Çağlar, "Türkçede Sözcük Dizilişi ve Dil Tipolojisi", Genel Dilbilim Dergisi II/1-2, 1978, s. 55-56.

Turkish Studies

*In rna ional P rioidal For Languag , Li ra ur
and Hi ory of Turki or Turkic
Volum 3/3 pring 2008*

gereği veya konuşucu tarafından öncelenen bir ögenin öne geçmesi kaçınılmaz olmaktadır. Türkçede cümlelerin kurucu unsurları bakımından ÖNY dizilişi belirleyicidir. Aynı zamanda Türkçe söz diziminin öncelenen unsura bağlı olarak kıvrak bir yapısı olduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda yüklem yerine bağlı olarak devrik ve kurallı yapılarla ilişkin farklı yorum ve değerlendirmeler de söz konusu olmuştur²³. Burada, yüklem sonda olmadığı devrik yapıların Türkçenin özel bir kullanım imkanı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, Ömer Demircan devrik cümle konusundaki çalışmalarının sonunda evrensel dil bilgisinin bugünkü yorumuna göre, Türkçenin dip yapıda eylemi sonda bir dil olduğu yorumunu doğru saymakla beraber Orhun Abidelerinden itibaren devrik dizimin izlerini sürerek²⁴ yaygın kanaatin aksine ‘Türkçenin yüzey yapıda tümce eylemi sonda değil, ortada bir dil’ olduğu yargısını gerekçeleri ile dile getirir²⁵.

Trabzon ağızları söz diziminde devrik cümle ölçünlü dile nispetle sık kullanılan bir yapı olarak dikkat çeker²⁶. Bu noktada ek fiilin devrik kullanımını ise başlı başına orijinal bir durumdur.

²³ Devrik cümle, varlığı ve geçerliliği uzun süre tartışılmış bir yapıdır. Haydar Ediskun, ata sözleri ve deyimlerde sıkça rastlanan devrik yapıların işlevini belirlemek için yaptığı çalışma ile Oğuz Kağan Destanından başlayarak beş eserde devrik cümleler belirler. 845 sayfa tutan bu beş eserde 505 devrik cümle vardır. “Devrik Cümle Üzerine Bir Araştırma”, Türk Dili, S. 100, Ocak 1960, s. 193-197. Benzer bir çalışmayla T. N. Gencan, Divanu Lügat-it Türk’ten başlayarak devrik cümlelerin varlık ve kullanım amaçlarını inceler. Başlangıçtan beri devrik cümlelerin varlığını ortaya koymaya çalışır. “Devrik Cümle”, VIII. Türk Dili Kurultayı- Bilimsel Bildiriler, TDK Yay., Ankara 1960, s. 45-47. Musa Duman, “Devrik Cümle ve Vesayetname’deki Örnekleri” adlı çalışmasında tarihi metinler üzerindeki değerlendirmelerden hareketle devrik cümlelerin bir ifade şekli ve üslup özelliği olarak sürekliliğine işaret etmiş, ancak yapının bu metinler itibarıyla kullanım sıklığı bakımından çok gerilerde kaldığını dile getirmiştir. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2003, s. 209-223. Devrik cümle ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yeter Torun, *Nurullah Ataç’ın Denemelerinde Devrik Yapılar*, ÇÜ SBE (Basılmamış Doktora Tezi), Adana 2005, 245 s.

²⁴ Ömer Demircan, “Devriklik Devşirme mi?” Çağdaş Türk Dili, S. 43, Eylül 1991, s. 303.

²⁵ Ömer Demircan, “Dil Devrimi ve Devrik Tümce”, Dil Dergisi, S. 4, Ankara Ocak 1992, s.31.

²⁶ Leyla Karahan, Türkçede genellikle sonda bulunan yüklem Anadolu ağızlarında belirli bir eğilime tabi olmaksızın çeşitli sebeplerle yer değiştirme özelliğine işaret eder. Kuzeydoğu grubu ağızları içinde gösterdiği Trabzon ve Rize ağızlarında yüklem sistimli olarak başa gelmesiyle ortaya çıkan cümle yapısının yaygınlık bakımından bölgenin diğer kesimlerine göre ayırıcı bir özellik olduğunu söyler. age., s. 103. Ayrıca Mehmet Özmen, “Trabzon ve Yöresi Ağızlarında Sözdizimi Özellikleri” adlı çalışmasında incelediği örneklerden hareketle, Trabzon ve yöresi ağızlarında devrik cümle kullanımının ölçünlü dile göre daha sık olmakla beraber sıklık derecesinin her yörede aynı olmadığını, aynı yöre içerisinde bile farklı sıklıkların bulunduğunu söylemektedir. *Uluslar arası Trabzon Dil-Tarih ve Edebiyat Sempozyumu*, 15-17 Mayıs 2006, Trabzon.

Turkish Studies

*In rnational P riodical For Language, Literature
and History of Turkey or Turkic
Volum 3/3 Spring 2008*

3.1. Ek Fiilin Yüklem Yaptığı Öge İle Kullanılması:

Bu durumda ek fiil, çekim gereği olması gereken yerdedir. Yüklem yaptığı isimle veya fiilin birleşik zamanlı çekiminde kullanımı kurala uygundur. Ek fiil çoğunlukla ekleşmeden kullanılmaktadır ve yeri yüklem öncelenmesi ile devrik haldedir **ha burda idi** çamlar (B, s. 81)

kims **gelmemiş idi** ory . (B, s. 20)

uç kardaş idi bular. (B. 21)

çelie şindi **eşeridi** bi guyi. (D II, s.96)

onlar **kalımlar idu** onlar, soyulmuş, kalındur. (D II, s. 342)

3.2. Ek Fiilin Devrik Yapıda Kullanılması:

Burada ek fiilin bağımsız bir asıl fiil işlevi üstlendiği ve isimlerle

Turkish Studies

*In rna ional P rioidal For Languag , Li ra ur
and Hi ory of Turki or Turkic
Volum 3/3 pring 2008*

aldu arşı arşıya
Söyleyip-ta külsena(C, s. 236)²⁸

Nitekim öğrenilen geçmiş zamanda Demir'in verdiği "içinde tatallar var imiş unnarın. Tatallar **iyîmiş** mesela da a insaflı"²⁹ örneği ile şiir dili örneği olarak Caferoğlu'nun şu derlemesi, görülen geçmiş zaman çekiminde de ek fiilin devrik kullanım yoluyla bağımsızlığının işareti gibidir.

hasret fena ş ydur
insan duramaz
bilmem oyle çok mi
iyudum yaramaz. (yaramazdım) (C, s. 158)

Farklı olarak bu devrik dizim içinde ek fiilin anlamca bir tamamlayıcıya veya cümle içinde bir unsura dönüşeceği sıfat fiil grubu³⁰ veya sıfat tamlaması oluşturma işlevi ile kullanıldığı örnekler de vardır.³¹

süt alurdiler parasın çıkar verurdiler, haçan **idiler burda**. (B, s. 37)
habu sol ayağum biliyirum **idi tirenun altina**, oyle zannediyiru.

²⁸ Vakfikebir yöresinden yapılan bu derleme "Epdum yanac ni/ Ne tatlidur ne tatli/ Saşlarumdan veremem/ Saşlarumdur fiatli" örneği ile birlikte gerek devrik dizimin Trabzonun batısındaki örneği olması gerekse ek fiilin kullanımı bakımından dikkat çekmelidir (Caferoğlu, age., s.247).

²⁹ Demir, ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde bu örneği teklik 3. şahısta ölçünlü dilde "iyi imiş" olarak ifade eder (age., s.3). Ancak bağlam gereği ifade, *onların tatarları imiş mesela daha insaflı* şeklinde yorumlanmalıdır. Zira burada konuşucu, Rus işgalinden söz etmektedir. Rus birlikleri içindeki Ermeni askerlerle diğer askerlerin tutmunu kıyaslamakta ve "Onların arasında Tatarlar varmış –ve-mesela Tatarlar daha insaflı imiş" demektedir. Şalpazarından derlenen bu örnek, Brendemoen'un ek fiilin bu şekilde kullanımı için Turgut Günay'a da dayanarak yaptığı Rize –Trabzon arasına yönelik sınırlamayı da genişletmektedir. (agm., s. 108)

³⁰ "idi" biçimi bu haliyle artık arkaik sayılan "idük" yapısı ile ilgili olabilir mi? Ek fiilin –duk sıfat fiil eki ile kalıplaşmasından oluşan 'idük' için bkz. Rıdvan Öztürk, "Eski Osmanlıcada ve Türkmencede 'idük' Yapısı ", <http://ridvanozturk.com>, 20 Mayıs 2008. 8-12 Kasım 1999, (VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresinde sunulmuş bildiri).

³¹ Şu örnekler konuşma üslubunda devrik dizilimin nasıl bir zihin hareketi geliştirdiğini göstermesi bakımından ayrıca ilginçtir: *Elbise kaç idi metresi kumaşi?* (elbisenin kumaşının metresi kaç –lira- idi?)(B. 89) ; *bilmiyorum t bi o zaman p dişa zamani şey zamaında de il cumhuriyet*.(bilmiyorum, tabi o zaman cumhuriyet zamanı değil, pan.286 0 TD.0051 Tc.2118 Tw[(iw(de)T490978 Yn3915 K)-4.4z1.15w[(an)-4.1.3(i2.4(s5id)8.9(D,(s5id) s4

Turkish Studies

In rna ional P rioidal For Languag , Li ra ur
and Hi ory of Turki or Turkic
Volum 3/3 pring 2008

bz Ağz 1 E

bağlayarak tartışır³⁶. Ancak ek fiilin üzerine *tur-* yardımcı fiilini alarak ve üstelik devrik kullanılışı, öyle sanıyoruz ki eski *er-* in bağımsız fiil olduğu zamanların bir kalıntısıdır³⁷. Karadenizde ısrarla ekleşmemekte direnen ek fiil, bir de devrik dizimin “önceleme” imkanından yararlanarak adeta bağımsızlığını ilan etmektedir.

Türkçe, kelime kadrosu bakımından kullanıcılarının özensizliği ile yabancı dillerin etkisine açık kalsa da dilin temel malzemesini koruma ve yapısı konusunda bir o kadar tutucu bir dil. 6.-7. yüzyıllara tarihlenen isim fiilin ekleşme eğilimi, bu tutuculuğun bir uzantısı olarak Trabzon ağızlarında ekleşmeyerek, katmerli çekimlenerek, kendisinden sonra *-dur* bildirme ekini alarak ve nihayet devrik kullanılarak türlü şekillerde varlığını koruma çabasına dönüşmüştür. Bu durumun Trabzon ağızlarında sesinin ayrışması, ön seste b-ünsüzünün korunması, t/d ve k/g ses değişiklikleri, söz varlığının Eski Türkçe ile ilişkisi yanında, farklı mukayese ve yorumlara açık, incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken konulardan olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynaklar

- BRENDEMOEN Bernt, “ Some Remarks on the Copula in a ‘Micro-Dialect’ on the Eastern Black Sea Coast”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 32/1-2, 1994, s.107-108
- BRENDEMOEN Bernt, *The Turkish Dialects of Trabzon*, Volum I-II, Oslo 2001.
- CAFEROĞLU Ahmet, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından*

Turkish Studies

*In rna ional P rioidal For Languag , Li ra ur
and Hi ory of Turki or Turkic
Volum 3/3 pring 2008*

- Divanü Lügat'it Türk*, (çev. Besim Atalay), C. 1, Ankara 2006
- DUMAN Musa, "Devrik Cümle ve Vesayetname'deki Örnekleri"
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İÜ Edebiyat Fakültesi yay.,
İstanbul 2003, s. 209-223.
- EDİSKUN Haydar, "Devrik Cümle Üzerine Bir Araştırma", *Türk
Dili*, S. 100, Ocak 1960, s. 193-197
- ERGİN Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak yay., İstanbul 2002.
- GABAİN A. Von (çev. Mehmet Akalın), *Eski Türkçenin Grameri*,
TDK yay., Ankara 1988.

Turkish Studies

*International Periodical for Language, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 3/3 Spring 2008